

דתישבו

פרשת שפטים, תשע"ט, מספר 1334

"לא תכיר פנים" – יחס שונה לבעלי דין במשפט

אלישי בן-יצחק

בספרא... שלא יהא אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דבריק.⁴

בתלמוד הירושלמי נלמד עקרון השוויון מהפסוק "וְעִמְדוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים" (דב' יט:ז).⁵ עקרון השוויון בהליך המשפטי הובא להלכה בטור,⁶ והשולחן ערוך מחיל את השוויון בכל עניין בהליך השיפוט: "איזהו צדק המשפט, זו השוויית שני בעלי דינים בכל דבר".⁷

אחד הענפים היוצאים מעקרון השוויון בהליך השיפוט הוא הדרישה מהשופט בדין: "לא תטה משפט לא תכיר פנים" (דב' טז:ט). בביאור החובה רש"י מבהיר לנו, כי בבסיס הדרישה לשוויון בין בעלי הדין עומד ההיבט הפסיכולוגי, שלא יראה צד אחד בהליך השיפוט שאת הצד שמולו מכבדים יותר ממנו, ואז יסתתמו טענותיו, ובלשונו:⁸ "אף בשעת הטענות, אזהרה לדיין שלא יהיה רך לזה וקשה לזה, אחד עומד ואחד יושב, לפי שכשרואה שהדיין מכבד את חברו, מסתתמין טענותיו".⁹ ויתהה התוהה מה משמעות הביטוי "מסתתמין טענותיו"? כדי להבהיר זאת יש לפנות לדפיה האחרונים של מסכת כתובות. שם מובאת סדרה של דוגמאות לשוחד דברים,¹⁰ והזהירות הגדולה שנהגו האמוראים מפני שוחד דברים.

המצוי באולמות בתי המשפט נחשף לתופעת היחסים הנרקמים בין שופטים לעורכי דין. בבסיסם מונחת היכרות מוקדמת בין השופט לעורך הדין, היכרות שאינה עולה בהכרח כדי נימוק לפסילת שופט מלשבת בדין. לדוגמה, עורכי דין שמרבים להופיע אצל אותו שופט, כמו למשל עורכי דין המייצגים את המדינה או את רשויותיה בתחום הפלילי, ביטוח לאומי וכיו"ב או ערכי דין שהם ממונים לתפקיד, כגון מנהל מיוחד בהליכי פשיטת רגל, או נאמן ועוד.

לעיתים מדובר בהיכרות אישית שהתחילה עוד בימים שלפני מינויו של השופט. היכרות זו גורמת בהכרח לקרבה, וקרבה זו מביאה בהכרח ליחס שונה בין בעלי הדין. לעיתים האזרח מרגיש בדבר וחש שלא בנוח, ולתפיסתו הדין מוטה; פסק הדין אינו צודק והשופט נגדו. כדי להימנע ממצב שלפיו מראית פני הצדק נפגעת, כל שיטת משפט קובעת לעצמה כללי פסלות של שופט, כאשר עולה חשש למשוא פנים במשפט.¹ ברשימה זו ננסה לשרטט את תחולת החשש למשוא פנים כפי שהוא עולה במשפט העברי.

אחד העקרונות החשובים שעליו מושתתת תפיסת השיפוט הוא משפט צדק. כידוע, "הצדק הינו אחד המושגים הסבוכים והמורכבים ביותר בתולדות המחשבה האנושית",² ולמרות זאת אחד מסממניו המובהקים של משפט צדק הוא השוויון בין בעלי הדין במשפט העברי. מקורו של השוויון בציווי החל על השופטים "צִדְקָה צִדְקָה תִּרְדָּף" (דב' טז:כ). הרמב"ם מונה ציווי זה כמצוות עשה:³

בעלי דינים ושיהיה נשמע כל אחד מהם עם אורך דבריו או קצורם. והוא אמרו... "בצדק תשפוט עמיתך". ובא הפירוש

⁴ ראו גם: משנה תורה הלכות סנהדרין כא, א.
⁵ תלמוד ירושלמי (וילנא) יומא, פרק ו, הלכה א.
⁶ טור חו"מ הלכות דיינים סימן יז, א: "צריכין הדיינים ליזהר שישוו ב' בעלי הדין ולא יסבירו פנים לאחד יותר מלחברו ולא יאמרו לאחד דבר כל דבריק ולאחר קצר דבריק. ואם אחד לבוש בגדים נאים והשני בגדים פחותים ובזויים יאמרו לזה לבוש כמותו או הלבישהו כמותך, שלא יסתתמו דבריו, שיחשוב שישאו לו פנים בשביל בגדים".

⁷ שולחן ערוך חו"מ הלכות דיינים סימן יז.
⁸ רש"י לדב' טז:ט, ד"ה "לא תכיר פנים".

⁹ וראו גם: המאירי שבועות ל, א; ספר החינוך מצוה רלה.

¹⁰ שוחד דברים נדרש: "תנו רבנן: ושוחד לא תקח – אינו צריך לומר שוחד ממון, אלא אפילו שוחד דברים נמי אסור" בבלי כתובות קה ע"א. על איסור שוחד בדיינים ראו: אליאב שוחטמן, "טוהר השיפוט וטוהר המינהל הציבורי", פרשת השבוע, תשס"ג, גיליון מס' 135. וראו: רחל שלו-גרטל, "על טוהר השיפוט ועל פסלות שופט", פרשת השבוע, תשס"א, גיליון מס' 40.

* עו"ד אלישי בן יצחק מרצה במרכז האקדמי שערי מדע ומשפט, ובעלים של משרד עורכי דין. במשפט הישראלי ראו למשל: סע' 77(א) לחוק בתי המשפט [נוסח משולב] "שופט לא ישב בדין אם מצא, מיוזמתו או לבקשת בעל דין, כי קיימות נסיבות שיש בהן כדי ליצור חשש ממשי למשוא פנים בניהול המשפט". על דיני פסלות שופט במשפט הישראלי ראו: יגאל מרזל, דיני פסלות שופט (2006).

² חיים שיין, הצדק במשפט העברי, 11 (תשנ"ד).

³ ספר המצוות לרמב"ם מצוות עשה קעז,

ולאחר לא ידבר לו לא קשות ולא רכות ולא יראה לו פנים לא יפות ולא רעות נמי אסור¹⁴. כלומר, שופט צריך להימנע גם ממצב שלאחד מבעלי הדין הוא מזעיף פנים או מסביר פנים ולצד השני יחסו ניטרלי.

ר' יצחק בנימין זאב מלנדסברג מוסיף בספרו נחלת בנימין¹⁵: "ולדעתי איסורא אית (=יש) בהקדמת שלום לבאי הדין". כלומר, לשיטתו יש איסור להקדים למי מבעלי הדין אמירת שלום.

ה"אורח חיים" מוסיף וקובע, שתחולת האיסור של הסברת פנים לבעל דין חלה גם על הסתכלות על בעלי הדין. כלומר, ששופט אסור לו להסתכל על אחד מבעלי הדין יותר מאשר על הצד השני. ובלשונו: "אם אתה תישא את עיניך תישא לשניהם, ואם תשפיל - תשפיל לשניהם".

סוף דבר

דומה כי המשפט העברי מבטא רגישות רבה לפגיעה במראית פני הצדק. חכמי המשפט הפליגו בסייגים, ובלבד שלא יצא אדם מדין בתחושה שלא נעשה עימו צדק. נראה שהדרך הראויה שעל השופט היושב בדין לנהוג היא זו שהתווה ר' יהודה בן טבאי, נשיא הסנהדרין (זוג שלישי לתקופת הזוגות). הוא תיאר את היחס שראוי לשופט לאמץ בגישתו לבעלי הדין המופיעים לפניו: "וכשיהיו בעלי הדין עומדים לפניך, יהיו בעיניך כרשעים. וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין, כשקבלו עליהם את הדין".¹⁷ נכון שבשיטת המשפט הישראלי נפסק לא אחת, כי היכרות מוקדמת עם שופט אינה מהווה עילה לפסלות,¹⁸ כמו גם ידידות וקשרים חברתיים בין עורך דין לשופט אינם עילה לפסילה,¹⁹ אולם ראוי ורצוי שיותר השופט היכרות זו אל מחוץ לכותלי בית המשפט, ובאולם המשפט יתייחס אל הצדדים שבאים לפניו באופן שלא יהיה בו כדי לפגוע באמון הציבור במערכת המשפט.

אחד המקרים המובאים שם הוא המקרה של רב ענן, וכך מתואר (בתרגום חופשי):¹¹ יום אחד קיבל רב ענן (אמורא בדור השני לאמוראי בבל, שהיה גם דייין) סל של דגים קטנים, מאדם שהוא אינו מכיר. כאשר ניסה רב ענן להבין את פשרה של אותה מתנה לא צפויה, השיב לו אותו אדם: "זומנתי לדיון משפטי אצלך ואתה השופט בענייני". שמע זאת רב ענן, דחה את המתנה שהביא איתו האיש ופסל עצמו מלדון אותו. אותו אדם התעקש וביקש לחלק את דבריו של רב ענן: משפסלת את עצמך, טול ממני את המתנה, וראה בכך ביכורים ומחווה שמעניק אחד האדם לרב שמשמש נציגו של האל בעולם. רב ענן התרצה; הוא נטל את המתנה אך סרב לשבת ולשפוט בעניינו של אותו אדם. במצב זה העביר רב ענן את התיק של אותו אדם לרב נחמן, כאשר הוא מנמק את העברת התיק בשל היותו פסול לדון את אותו אדם. רב נחמן, שקיבל את התיק, לא קיבל את הרקע לפסילה. הוא היה סבור שמדובר בפסילה על רקע משפחתית, שהוא קרוב של בעל הדין ולכן אין הוא יכול לדון אותו. התלמוד ממשיך ומספר, שרב נחמן קיבל את התיק ואת עניינו של אותו אדם כשהוא היה באמצע דיון משפטי שהתנהל לפניו, ועסק בעניינים של יתומים. רב נחמן סבר, שקיום הדיון בתיק שהעביר לו רב ענן קודם לטיפול בעניינם של היתומים, ולכן הפסיק את הדיון בעניין היתומים ועבר לטפל בתיק שהעביר לו רב ענן. התלמוד מספר, שכאשר ראה הצד השני בתיק המקורי של רב ענן את כל הכבוד שזכה לו עכשיו הצד האחר (הפסקת הדיון בתיק רגיש וחשוב של יתומים) כדי לטפל בעניינו של בעל דינו), נסתתמו טענותיו והוא לא יכול היה לטעון את טענותיו כראוי.

הר"י מיגאש, מגדולי הרבנים ופוסקי ההלכה בספרד של המאה ה-11, קובע, שאחד העקרונות המניעים את האדם הוא:¹² "מי שבא לאדם ממנו אי זו תועלת או נהנה ממנו, אין ראוי לו לעשות לו שום מעשה שיבוא לו נזק ממנו". כלומר, אדם אינו מזיק או פוגע באדם אחר, כאשר יש לו ממנו איזו טובה או הנאה. הר"י מיגאש מביא גם דברים בשם רבו, ר' יצחק אלפסי, הר"ף, שאמר:¹³ "לא לידון איניש לא למאן דרחים ליה ולא למאן דסני ליה שיהיה סיבת מניעתם". כלומר, אסור לדיין לשפוט את מי שהוא אוהב וגם לא את מי שהוא שונא.

הבית חדש, מנושאי כליו החשובים של הטור, מבהיר, כי האיסור של "לא תכיר פנים" אינו מתקיים בהכרח רק במקום שהשופט מסביר פנים לצד אחד, בעוד שהוא מרע פנים לצד השני, אלא "דכשמדבר לאחד רכות ומסביר לו פנים ולאחד אינו מדבר לו לא רכות ולא קשות, אי נמי לאחד ידבר קשות וירע לו פניו

¹¹ בבלי, כתובות קה ע"ב-קו ע"א.

¹² שו"ת הר"י מיגאש סימן רב.

¹³ הר"י מיגאש, שם.

¹⁴ ב"ח חו"מ סימן יז, הלכה א.

¹⁵ נחלת יצחק, מצוה פ.

¹⁶ אורח חיים דברים א, טז דב"ה "שמע בין אחיכם".

¹⁷ אבות א, ח.

¹⁸ ראו למשל: דברי השופט זילברג בג"צ 63/327 מזרחי נ' שר העבודה ואח', פ"ד יח(1) 434, 436 "מעולם לא שמענו כי היכרות בלבד עם בעל דין תפסול את השופט מלשבת במשפטו של זה. שאם תאמר כן, מה יעשה שופט היושב בעיר קטנה ומכיר את כל התושבים שבה? אפילו בדיני ישראל, המקפידים מאוד מאוד בעניינים אלה... הקדמת שלום מצד דייין לבעל דין אינה פוסלת אותו לדון - אולי תפסול אותו במקרה ההפוך".

¹⁹ ע"פ 99/1182 הורביץ נ' מדינת ישראל, פ"ד נד(2)

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף